

TARIMSAL EKONOMİ VE POLİTİKA GELİŞTİRME ENSTİTÜSÜ

TEPGE BAKIŞ

Temmuz 2012 / ISSN: 1303-8346 / Sayı:14/Nüsha: 8

TÜRKİYE'DE ÇAY SEKTÖRÜ

Zeliha YASAN ATASEVEN
TEPGE

1. Giriş

Türkiye’de çay tarımı, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde başta Rize olmak üzere Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin illerinde yapılmaktadır. Türkiye’de çay tarımı, 205 bin üretici tarafından, 759 bin dekar (ruhsatlı) alanda küçük aile işletmeciliği şeklinde yapılmaktadır.

Çay Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan halkın en önemli gelir kaynaklarından birisini teşkil etmektedir. Çay üretimi bölge ve Türkiye ekonomisinde son derece önemli bir yer tutmaktadır.

2. Türkiye’de Çay Üretimi

Türkiye’de çay tarımı ve sanayi faaliyetleri 1938-1948 yılları arasında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’na, 1949-1973 yılları arasında ise Tekel Genel Müdürlüğü ve Tarım Bakanlığı işbirliği ile sürdürülmüştür. Çay tarımı ve sanayisinin ekonomik ve sosyal yönden daha etkin hale getirilmesi amacıyla 1971 yılında 1497 sayılı Çay Kurumu Kanunu çıkarılmış, çıkarılan bu Kanun ile çay ile ilgili tüm faaliyetler, bir iktisadi devlet kuruluşu olarak kurulan Çay Kurumu’na devredilmiş ve Çay Kurumu (ÇAYKUR) 1973 yılında fiilen faaliyete geçmiştir. 1973 yılından 1984 yılına kadar ÇAYKUR, ülkenin tarım politikasına uygun olarak çay tarımını geliştirmek, kalitesini ıslah etmek ve işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek, iç ve dış pazar isteklerine uygun ürün üretmek gibi konularda tekel konumunda faaliyetlerini sürdürmüştür. 1984 yılına kadar devlet tekelinde sürdürülen çay işletmeciliği Aralık 1984 tarih ve 3092 sayılı “Çay Kanunu” ile serbest bırakılmıştır. Kanunun 1. Maddesinde; gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve paketleme fabrikaları kurup işletebilecekleri, ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticilerden satın alabilecekleri belirtilmiştir. 1982

yılında Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) niteliğine dönüştürülen Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 1994 yılında çıkartılan 4046 Sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun” 35. maddesi gereğince, İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) statüsüne alınmıştır. Çaykur, 3046 sayılı yasanın 4060 sayılı yasayla değişik 4. ve 3313 sayılı yasayla değişik 10. maddeleri uyarınca 26 Kasım 2002 tarihinde Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın ilgili kuruluşu olmuştur.

Sektörde yıllar itibariyle dalgalanmalar olmakla birlikte yaş çay üretim miktarında son yıllarda artışlar görülmüştür. Bu durumun temel gerekçeleri iklim koşullarının bitki gelişimi için uygun geçmesi, çay tarım alanlarının (kaçak yapılan çaylık tesisleri) genişlemesi ve alımlarda ürün standardının tam anlamı ile korunamamış olmasıdır [3]. ÇAYKUR Türkiye’de üretilen kuru çayın %65’ini, özel sektör de %35’ini üretmektedir. 2011 yılı itibariyle 758.895 dekar alandan 1,23 milyon ton yaş çay üretimi gerçekleştirilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yıllar İtibariyle Çay Üretimi

	Çaylık Alan (Dekar)	Yaş Çay Üretimi (Ton)	Kuru Çay (Ton)*
2007	765 808	1 145 321	121.694
2008	758 257	1 100 257	123.804
2009	758 513	1 103 340	111.594
2010	758 641	1 305 566	106.355
2011	758 895	1 231 141	116.357

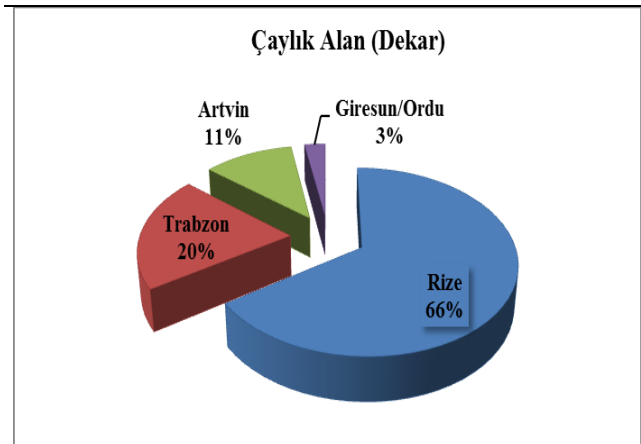
Kaynak: [4], *[2]ÇAYKUR fabrikalarında üretilen kuru çay miktarıdır.

Türkiye’de çay tarımı Doğu Karadeniz Bölgesinde Gürcistan sınırından başlayarak Ordu ilinin Fatsa ilçesine kadar olan kuşakta yapılmaktadır. Bu bölge içerisinde başta Rize olmak üzere Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin illerinde çay yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu bölge dünyada çay yetiştiriciliği yapılan alanlar içerisinde en üst bölgeler arasında yer almaktadır. Gürcistan sınırından Trabzon ilinin Araklı ilçesine kadar olan alan Türkiye’de çay yetiştirilmesi bakımından en elverişli ve birinci derecede verimli

çay üretim alanlarını oluşturmaktadır. Çay Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan halkın en önemli gelir kaynaklarından birisini teşkil etmektedir [5].

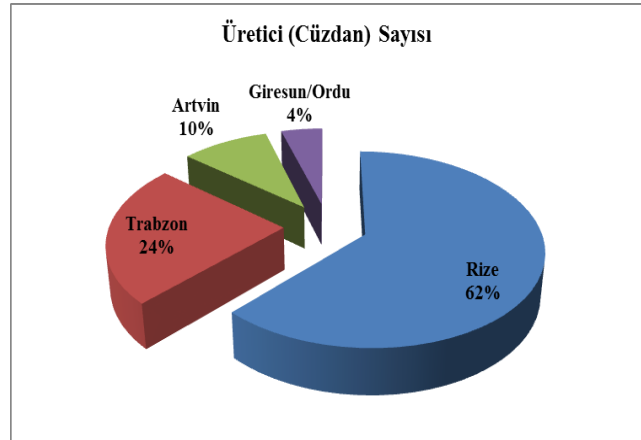
Çaylık alanların % 65,62’si Rize, % 20,46’sı Trabzon, % 11,3’ü Artvin, % 2,6’si ise Giresun ve Ordu illerinde bulunmaktadır (Grafik 1) [2]. Üretici cüzdan sayısının %62’si Rize, %24’ü Trabzon, %10’u Artvin ve %4’de Giresun ve Ordu illerinde bulunmaktadır.

Grafik1. Çaylık Alanlara Göre İllerin Dağılımı (%)

Kaynak:[2]

Grafik 2. Üretici Sayısına Göre İllerin Dağılımı (%)

Kaynak:[2]

3. Türkiye’de Çay Yetiştirici Profili

Çay üretimi bölge ekonomisinde son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bölge sanayisinin neredeyse tamamı çay üretimine yöneliktir. Ancak bölge insanının arazi mülkiyeti sınırlı olduğu için çay üretimi küçük çapta aile üretimi şeklinde yapılmaktadır. Yapılan üretim genellikle geçimlik olmakta hatta bir çok aile için bu dahi mümkün olmamaktadır. Çay üretiminin bu özelliği, üretici kesimi ekonomik anlamda tatmin etmediği için bölge insanını farklı arayışlara iterek büyük kentlerin göç sorununu derinleştirmektedir [6].

Çay yetiştiriciliği yapan üreticiler, genel olarak küçük aile işletmeciliği şeklinde faaliyette bulunmaktadır. Türkiye’de çay Mayıs- Ekim ayları arasında 6 aylık bir periyotta üç sürgün olarak hasat edilmektedir. Türkiye’de üreticilerin %80’i 5 dekarın altında çay bahçelerinde yetiştiricilik yapmaktadır (Tablo 3) [7]. Bu üreticilerin sahip olduğu çaylık alan miktarı ise toplam çaylık alanlarının %50’sini oluşturmaktadır.

Tablo 3. Çaylık Alanların Üretici (Cüzdan) Sayısına Göre Dağılımı (2011)

Alan Aralığı (Dekar)	Üretici (Cüzdan) Sayısı	Oranı (%)	Çaylık Alanı (Dekar)	Oranı (%)
0-0,49	2.569	1,27	905	0,12
0,5-0,99	10.615	5,24	7.973	1,05
1-1,99	41.379	20,43	59.194	7,8
2-4,99	97.555	48,18	313.756	41,36
5-9,99	43.304	21,39	285.528	37,64
10-14,99	5.732	2,83	66.475	8,76
15-19,99	1.024	0,51	17.090	2,25
20-24,99	226	0,11	4.925	0,65
25-99,99	99	0,05	3.032	0,4
TOPLAM	205.312	100	758.641	100

Kaynak:[2]

4. Çayda Destekleme Prim Ödemesi

1984 yılına kadar devlet tekeli ve denetiminde yürütülen çay tarımı ve endüstrisi, 1984 yılında 3092 sayılı Çay Kanunu ile özel girişimcilerin faaliyet alanına açılmıştır. Çay tarımı ve endüstrisi özel girişimcilere açılmasına rağmen özellikle çay tarımında ve üretiminde en etkili ve yönlendirici kuruluş halen bir İktisadi Devlet Kuruluşu olan Çaykur’dur. Çaykur ürün alımlarını bu fiyattan yaparken, özel sektör işletmeleri bu fiyattan veya bu

fiyata yakın bir fiyattan farklı alım politikaları ile satın alma işlemi yapmaktadır. 2003 yılından itibaren yaş çay alımlarında çay üreticilerine Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından destekleme primi ödemesi yapılmaktadır [8]. Ayrıca 2004 yılından itibaren Çay tarım alanları içindeki ruhsatlı çay bahçelerinin her yıl 1/7'sinin budanmasından doğacak gelir kaybını önlemek amacıyla budama tazminatı ödemesi yapılmaktadır.

Tablo 4. Çizelge Yıllar İtibariyle Destekleme Primi Ödemeleri

Yıl	Üretici Sayısı	Çay Miktarı (Ton)			Prim Miktarı (Kg/TL)	Destekleme Primi Tutarı (Bin TL)
		ÇAYKUR	Özel	Toplam		
2007	174.288	655.486	476.043	1.131.529	0,090	101.838
2008	177.753	647.804	457.570	1.105.374	0,1017	112.417
2009	178.727	592.330	503.384	1.095.714	0,115	126.007
2010	179.124	589.286	470.437	1.059.723	0,115	148.465
2011	183.188	652.024	573.195	1.225.219	0,120	147.026

Kaynak: [2]

2011 yılında yaş çay ürünü için 183 bin üreticiye fark ödemesi desteği olarak 147 milyon TL, Budama

tazminatı ödemesi olarak ise 68 milyon TL ödenmiştir (Tablo 4).

5. Yaş Çay Taban Fiyat Uygulaması

27.03.1940 tarihinde çıkarılan 3788 sayılı Çay Kanunu ile çay tarımının ve üreticilerin desteklenmesi güvence altına alınmıştır. Bu tarihten sonra çay desteklenen ürünler kapsamına alınmıştır. Yeşil çay üreticisine ürün bedeli olarak verilecek olan çay fiyatı her yıl Bakanlar Kurulu tarafından çayın ilk sürgünü verdiği mayıs ayında belirlenmektedir [6]. 2003 yılından

itibaren ise çay fiyatları taban fiyatı + destekleme fiyatı şeklinde belirlenerek hem üretici hem de sanayici memnun edilmeye çalışılmıştır. Buna göre 2011 yılı fiyatı 1,10 TL olarak belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Yıllar İtibariyle Kampanya Açılış Tarihleri ve Yaş Çay Fiyatları

Yıllar	Kampanya Açılış Tarihi	Yaş Çay Alım Fiyatı (TL/Kg)			Değişim (%)
		Alım Fiyatı (Taban Fiyatı)	Destekleme Primi	Toplam	
2007	15 Mayıs	0.640	0.090	0.730	12.3
2008	25 Nisan	0.737	0.1017	0.8387	14.9
2009	15 Mayıs	0.790	0.115	0.905	7.9
2010	13 Mayıs	0.885	0.115	1.00	10.5
2011	20 Mayıs	0.98	0.12	1.10	10.0

Kaynak: [2]

6. GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye’de Doğu Karadeniz Bölgesi’nde dar bir alanda yetişme olanağı bulunan çay, ülke ekonomisine katkısıyla birlikte temel içecek maddesi olarak da çay önem arz etmektedir. Ayrıca çayın yetiştiği bölgede farklı tarım ürünü yetiştirme olanağının fazla olmaması bölge insanı için çayın ekonomik değerini artırmıştır. Bunun yanında çayın aradığı iklim şartlarından dolayı farklı bölgelerde yetişme olanağının olmayışı çay bölgesinin önemini artırmıştır. Çay ürününün yetiştiği Trabzon ve Rize

yöresinin genel coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısının kendine has özelliklerinin tarımsal alanda çay üretimini bölgede alternatifsiz bırakmaktadır. Çay üretimi bölge ekonomisinde son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bölge sanayisinin neredeyse tamamı çay üretimine yöneliktir. Ancak bölge insanının arazi mülkiyeti sınırlı olduğu için çay üretimi küçük çapta aile üretimi şeklinde yapılmaktadır.

Kaynaklar

- [1] Taşkın, M. 2007. Bahçeden – Bardağa Çay, Çay Sanayici İş Adamları Derneği Yayın No: 1 Trabzon.
[2] Çaykur,2011.Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Çay Sektör Raporu, Rize.
[3] Özden, V. D. 2009. Türkiye Siyah Çay Sektör Raporu, Avrupa İşletmeler Ağı-Karadeniz
[4] http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=45 (Erişim Tarihi: 05.07.2012)
[5] Akova, Y. 2008. Siyah Çay, TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.
[6] Başer, A. 2006. Türkiye’de Tarım Destekleme Politikaları ve Çay Sektörü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
[7] Gülçubuk, B., Albayrak, M., Güneş, E., 2003. Türkiye’de Çay Üretim-İşleme Ekonomisi Ve Çay Politikalarının Üretici Davranışlarına Etkisi, Tek Gıda-İş Sendikası Yayınları, Ankara.

TARIMSAL EKONOMİ VE POLİTİKA GELİŞTİRME ENSTİTÜSÜ / TEPGE

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Kampüsü
1 nolu Giriş (Eski APK Binası)
Eskişehir Yolu 9. km.
Lodumlu / ANKARA
Telefon : 0.312. 287 58 33
Faks: 0.312. 287 54 58
<http://www.tepge.gov.tr>